

אני שונא את ההבראיסטים, אבל אוהב את העברית אהבה עזה

בשולי קטע מתוך רשימתו של אבות ישורון
"שיר הוא אהבה לדבר", 1965

ישורון מנבא שיר שחופשי מלשונו, שיר שנשמתו אינה תלוית שפה, שאינו מוכפף לסדר הסמלי של השפה. השיר מהגר תמיד מן הלשון. ישורון רוצה שפה מקולקלת של יצורי כלאיים, של ערי כלאיים בין גירוש לכיבוש. שפה שתרגיז את המגיהים ואת שומרי הסדר הטוב. שפה שאין לה שלוה, שפה שעומדת בדרכנו אל השירה הבורחת, הנידחת, הנשכחת, המוטחת, הנלקחת. שפה ללא נחת.

"גלגול הלשון הוא אחד מן הדברים המכריעים שאירעו לנו, לבני דורי, כאנשים וכמשוררים. בלובלין, במחוז גידולי, בעיירה קרסנסטב – היו נחתכים הדברים במשפחה ובקהילה על ידי סמיכות של שיגרא דלישנא. המושגים המקובלים, חוקי הדת, המשל, הפתגם – אלו שימוש כאינסטרומנטים של המחשבה. והכל בשפת יידיש. מחשבה אחרת, אינדיבידואלית, כבר הייתה בבחינת פריצת גדר."

אבות ישורון ויתר על אימות הקריאה, אבל אבות ישורון לא ויתר על אבות ועל אמהות, ואבות ישורון לא ויתר על היידיש. אין שפה אחת שמוסרת את המובן של הייאוש, של הגעגוע, של האינדיבידואל. ואין שפה אחת לשיר מאת אבות ישורון. בימי ילדותו, "הכל בשפת יידיש", והיידיש מצויה הייתה בצד המגודר של העולם. אבות ישורון שואל: "האם נלך ממקם למקם לבקש מלה?" (שפה תלאביבירית, "אדון מנוחה") ואנחנו יודעים שכן, ואנחנו יודעים שנלך יחד אתו. "שפה אחת מדברת אלי". הוא כותב. אנחנו יודעים: אחת בכל פעם. אחת שהיא אלף שברים ורסיסים. אחת שאיננה מושמת בסוגריים, אחת שאין ממנה בריחה, אחת שרק השיר יכול למלא בגילוי האמת. שיר הוא תוצאה אחת של גדר פרוצה. עלינו להרגיל את קוראי השירה לשירה השבורה, עד כדי כך שהם לא יהיו מודעים לשבירה. יידיש היא שפת החוק, היא המושג המקובל, היא הפתגם.

ידיש מצאה לה מקום בחיים ברגעים של מנוחת הנפש, של ויתור, ידיש היא שפת הסדר. המילים הפשוטות ביותר בלשון הרגילה ביותר. ידיש היא השפה שבה נחתכים הדברים, היא שגרת הלשון של מצב הדברים. אבל לשון אחרת מכוננת את הנפש. "שפה אחת מדברת אליה. / שבי נפשי מן היאש ומן היידיש". יש שפה אחת אלי, ושפה אחת אל הנפש, והנפש מחפשת דרך מילוט משני מחוזות סותרים: הייאוש והיידיש.

"גם השיגרה וגם הלישנא היו עול כבד מדי לאדם צעיר, אשר כבר חש היטב את פריחתה של תרבות פולין, שקמה לתחייה. אהבתי אז מאוד את סלובצקי ומשהו ממיצקיביץ'. בראשון את הליריקה ואת העדינות, ובשני את הנוף האנושי הפולני, כפי שנצטייר במיוחד ב'פאן תדיאוש'. ושניהם מילאו אותי גם קנאה, עזה כל כך, עד שחייב הייתי תמיד להרגיע את עצמי: 'אבל מגילת האש' טובה יותר."

היסטוריה היא מניע של השיר. לשונות אחרות צועקות מכל הנקבוביות של הנוף. עול ימים והלשון המגודרת היא עול כבד מדי עבורו. עול הוא שאול וקשה משאול קנאה. קללה רובצת על גורלה של כל ספרות, שמתקיימת באבדן מוחלט של חיים. קורא צעיר מחפש ליריקה ועדינות. וביאליק חיבר פואמה בפרוזה, "מגילת אש", שלשונה לשון להבות, לשון ביאליק שיש בה לשון המקרא וכל לשונות העברית עד אז, תרכיז העסיס של העברית. מין אגדה תלמודית שהתרחשה בימי חורבן בית שני. נשרף בית המקדש ואבד אלוהים וארבע מאות שבויים מיהודה נחטפו ונעזבו ערומים על אי. רק תלתל אחרון של אריה האש, זה ששמר על המזבח כל הזמן, ניצל בידי מלאך. איילת השחר אמורה לשמור עליו. איילת השחר היא כוכב של גיל הנעורים. באי השבויים: גברים מצד אחד, ונשים מצד שני. הגברים צועדים אחרי שני אנשי-פלא ששרים שתי מנגינות שונות. איש-פלא אחד מביט אל האדמה ושר על החורבן. שירת החורבן מקפיאה לבבות. היא שְלווה והנערים אוהבים אותה. "וְהִנֵּה הגה שיר חרִישִׁי ומשֶׁה קול דְמָמָה דְקָה עולה וְבֵא מַעַבַר הָאִישׁ הַפְּלִאי. לְנַפְשׁוֹ, שׁוֹרֵר הָאִישׁ וְקוֹלוֹ נְמוּךְ, נְמוּךְ. אִפְּלָה, נַעֲלָמָה וְשְׁלוּהָ כְעֵצִים הַלְּיָלָה, בְּאֵה הַשִּׁירָה, וְתִקְפֵּא לְבָבוֹת בְּשִׁקֵּט קִרְתָּה. וְלֹא נוֹדַע אִם מִמְּאֹרָה אִפְּלָה בְּנַפְשׁ הַפְּלִאי גָחָה לְאַטָּה כְּפִתֵּן שָׁחַר וְתִמְשֶׁה הַמִּימָה וְאִם-דָּלָה דְלוּהָ עֵינֵי הַפְּלִאי מִתְהוּם הַנְּהָר וְתִמְשֶׁה אֶל-נַפְשׁוֹ. אִישׁ-פְּלֵא שְׁנֵי מְבִיט אֶל הַכּוֹכָבִים וּמְבַקֵּשׁ שִׁירָה עַל נַחְמָה וְעַל גְּאוּלָּה. שִׁירָה כּוֹאֵת אֵינְנָה נִשְׁמַעֵת. אַחֲרֵי, וְאֵת-שִׁיר הַנְּחֻמָּה וְהָאֲחֵרִית יִדְעֵתֶם? וְאוֹלָם הַבְּחוּרִים לֹא שָׁמְעוּ אֶת שְׁאֵלָתוֹ וְלֹא נָעוּ, וְאֵת-עֵינֵיהֶם לֹא הִסְבּוּ מִן הַנְּהָר, כִּי-בְלָעָה שִׁירָת הַפְּלִאי אֶת-נַפְשׁוֹת כָּלָם. וְיִהְיוּ יוֹשְׁבִים עַל-שִׁפְת הַנְּהָר דּוֹמְמִים וְאֶלְמִים, וּמְרֵאֵיהֶם כְּמַצְבּוֹת שְׁחֹרֹת עַל-קִבְרֵי עֲצָמָם." הנערים רואים את הנערות נופלות אל נהר האבדון, וקופצים להצילן. כולם טובעים, זולת נער אחד ונערה אחת. זהו הנער שביקש את שירת הנחמה. הנערה שניצלה מוארת באור כוכבה של איילת השחר. הנער מדבר אליה אהבה, אבל גם היא קופצת לתוך נהר האבדון. בכואתה נשקפת אליו מן המים והוא רודף אחריה. הוא נסחף במים עד ארץ הגולה והופך למנחם-מוכיח, נביא בעל כורחו, שתמיד יישא את יגונו בבדידותו. ולקח מגילת האש הוא ששירת הנחמה אמורה לנצח, גם אם הפסידה. לשון הנחמה נשארת ומביסה את האבדון.

"גם הציונות הייתה לגבי מקור לגאווה לאומית, יותר מאשר דרך לשחרור וגאולה. הייתי יכול לנפנף בציונות ולומר לעצמי: 'הנה, גם לנו תנועה לאומית, כמו לפולנים'. התרבות הפולנית בפריחתה משכה אותנו בחבלי קסם, והידיש לא הייתה אהובה עלינו, על בני הנעורים. היו בה כל המרידות (מלשון 'מרוד'), כל ה'קרעכץ' והמסכנות של הרחוב היהודי, שלא יכולנו לשאתם. בכלנו קינן אז צורך פנימי לאסימילציה. עתה ברי לי כי אילו נותרו יהודי פולין בחיים היו נכנעים, ללא ספק, לתרבות סביבתם. היהדות נהפכה אז לתלת לשונית: יידיש-עברית-פולנית. והעברית הייתה אז עדיין בחינת לשון הקודש. רצינו להתנער אז גם מן העברית, אשר בהיגויה האשכנזי צרמה את אוזנינו. אפילו שירים חדשים שהגיעו מארץ ישראל לא קסמו לנו, משום שהושרו בהברה האשכנזית"

התחקות זהירה אחר מה-היה-קורה-אם. היו זמנים שיידיש ועברית, שתיהן גירדו את העור. היידיש עם המסכנות שלה, והעברית בהברה האשכנזית, שלא הייתה לה מוזיקה נעימה.

"אם לא לדבר עברית,

אז לדבר פלנית.

לא לדבר יידיש.

יידיש היא חידוש. לא חדש."

(שפה תלאביבירית, "אדון מנוחה")

שפה על יסוד אלימינציה. לא עברית ולא יידיש, ואם כבר, אז פולנית. האופי הראשוני של השפה – כפי שהיא נחוות עבור אדם צעיר – מקרב אותו לשפת השיר. כל הלשונות השבורות מרכיבות אותה ומונחות ביסודה.

"אלף שנים התחבֵּקְנָה.

נתנן אהבה יהדית.

עד שבא הגרמנים

והרג את היהדים.

שבי נפשי מהעיר. אף

אחד לא נשאר מעיר.

מטר הבתים איפה שהיהדים הם

הפלנים עש שכן קיר.

עם זכרונת מתל אביב הביתה הבאת

לקרסניסטאוו. אף אחד לא

נשאר בחיים. עברתי את

הבדידת. שבי נפשי. אין יצא

וְאֵין בָּא. וְאֵין לְצֵאת, כִּי
עַד פְּעַם לְגֵשֶׁת לְמָקָם הַבַּיִת. כִּי
לְעֵלֶם אֶפְרַד. מְכַל עֵינָה וְלִשָּׁן
אֲלֹכִי. אֲדַכֵּם אֲוֹנְדֹזְעַר לְשָׁן יִיִדִישׁ. לְשָׁן שְׁלָנְךָ. יִיִדִישׁ לְשָׁן. אֲוֹנְדֹזְעַר יִיִדִישׁ לְשָׁן, אֲדַכֵּי.
(שפה תלאביבירית, "אדון מנוחה")

הידיש היא הלכה מיוחדת. לידיש אין כללים רגילים. מה יש לה? מה ששלנו. ידיש, לשון שלנו ישנה. לשון השמות והשקיעה, לשון שבתוך הגדר הסגורה, שאין לה כניסה ואין ממנה יציאה. אבל כשאף אחד לא נשאר לנו, נהיה נפרדים תמיד. ניפרד מן האנשים ומן המקום ומן הלשון. אולי הפרידה הכפויה הזאת, המתמדת, היא לשון השיר.

"ההברה הספרדית היא שגאלה למעננו את העברית, אולי כפי שהציונות הצילה אותנו מן התשוקה להתבוללות. קיבלנו שפה חדשה, אלגנטית, בעלת צלצל מוסיקלי בלתי מוכר, שמסוגלת הייתה להתמודד עם השפה ששמענו סביבנו."

הנה מוזיקה חדשה. קול של הברת שפה מתייצב נגד הפרידה. קול של שפה כקול של גאולה, כקול של הצלה. המוזיקה הבלתי-מוכרת, החדשה, יש לה כוחות פלאיים. אך האם לשון מתקיימת בצללים או בצלילים? האם לשון יכולה לשכוח את מותם של דובריה שבשגרה, של אלה שהניחו אותה בין גדרות? האם שיר צריך לייצר תקשורת כוזבת? האירוניה של המוזיקה היא היא שמולידה לה שומעים, שמחפשים מתוכה לא-מוזיקה, שמחפשים מתוכה מילים וסביבה. מי שמצייר תמונה, רוצה שיהיה בציור הכול. קורא השיר רוצה שתתגלה לו בשיר דרך חיים החל בשורה הראשונה. שירה למתחילים היא קודם כול קפיצה מעבר לגדר. יש שמשורר רוצה להשאיר את עקבות גלגולן של כל השפות כשהוא כותב.

"אִישׁ כִּי יִצְיֵר תְּמֻנָה, הִיָּה רֹצֵה בְּעַל הַפְּנִים כִּי יְהִיָּה בְּצִיר
הַכֵּל. כְּמוֹ שִׁיר הָא דֶרֶךְ חַיִּים, הַחֵל מִהַשְׁרָה הָרֵאשֶׁנָּה.
כְּמוֹ שִׁיר לְמִתְחִילִים שְׂמֵת־חִילִים בְּשִׁרָה וְעֵבְרִים וְקִפְצִים גְּדֵרֵת
וְחִצְרֵת וּמִשְׁכֵּת וְכָל הַהֲתַגְלָגֶלֶת הַזֹּאת בְּעַל הַפְּנִים הִיָּה רֹצֵה תִכְנֵס בְּשַׁעַת כְּתִיבָה."
(מלים ושרת, "אדון מנוחה")

"כך עשינו לעצמנו טרנספוזיה של דם חדש. פעולה זו עשויה הייתה להביא לשתי תוצאות: האחת – אתה הופך חולה אנוש. השנייה – אתה כותב בדם בעל שני גוונים."

פעולה מחדשת רבת-כוח, שחשה את הדופק של הזמן החדש. כשם שיש סולם מוזיקלי ליצירה של כלי הנגינה, יש גם דם שירי ליצירת הספרות. עם הצלילים החדשים נקבעים גם סולמות חדשים. עם הדם החדש נקבעת ספרות חדשה. היה דם שירי אחד, והוא הומר

לאחר כדי שיתאים למשורר החדש, לקורא החדש, לספרות החדשה. זהו מהלך לא נטול-סכנות. מדובר לא רק במוזיקה, אלא בגוף. יש סכנה כשזורם דם חדש בגוף ישן, אבל יש גם אפשרות לעירוב דמים, למיזוג של שני גוונים: גוון של פרידה וגוון של אינסוף. גוון של עצב וגוון של חיות. דרכו של הדם החדש מוליכה אל העתיד.

”מְלָה מְתַבָּרֶרֶת בְּמִלָּה קִדְמַת. וְהֵדָם שָׁבָא לוֹ בְּפָנִים
פֶּן יָבֵא לוֹ בְּצִיר שֶׁל בַּעַל הַפָּנִים הַקִּיר שֶׁמְפִיעָה הַכְּתַבֵּת
שֶׁל חֶסֶל חֲשֻׁבֶנֶת.”

(מלים ושרת, "אדון מנוחה")

"ומה שאירע בי? תחילה אילצתי את עצמי להמיר את לשון חיי (השפה שבה בכיתי, אהבתי, כעסתי וקיללתי) בשפה החדשה. לעתים קרובות הייתי מתעכב לרגע ושואל: 'חכה, באיזו לשון אתה חושב?' ואפילו בחלום הייתי מקיץ בבהלה משום שדיברתי יידיש, 'מתרגם' הכל לעברית — ורק אז נחה דעתי בחלום."

האילוץ הוליד בתחילה מתרגם, ורק אחר כך משורר. האילוץ מעכב ומבהיל.

”לְכָל דָּבָר יֵשׁ שְׁפָה מְשֻׁלוֹ, כְּמוֹ מְקָרָה.
כְּמוֹ מְזִלְג. כְּמוֹ כְּפִית?
הָעֵלָם הָאֵ עֲרָמָה. קָרָא לָךְ לְתַפֵּר.
לֹא הֵבֵאתָ לֹא חֵט וְלֹא מַחֵט.”

כָּל אֶחָד אָמַר: הָאֵ יֵשׁ לוֹ מִסֵּר.”

(קרא לך שתבא, "אדון מנוחה")

"לאט לאט למדתי להטמיע את שתי הלשונות זו בזו, עד שנוצרה כנראה אותה שפת שיר האישי שלי. לאט יצרתי לעצמי 'מילון פרטי', אלא שסופר אסור לו להשתעבד לשפה, לתחביר או לדקדוק. שפה היא כלי ביטוי ולא דוגמה קלאסיציסטית. כל מלה שנקלטת בי או שנולדת בי, מותר לה לבוא בשר או בסיפור. אסור לו לסופר שלנו להתמכר להנחת דעתו של הקורא. עליו לדאוג לכך שכל מה שיכתוב יניח את דעתו עצמו כסופר."

משורר בלתי משועבד נולד לאט. מסוציולקטים שונים, לאט לאט. קשה להטמיע יידיש בעברית ולהוליד שפת שיר אישית. זה לוקח זמן. מתי נחה דעתו של הסופר? כשהמשורר אינו מתמכר. אבות ישורון ויתר על אימות הקריאה, אבל אבות ישורון לא ויתר על המבט. מילים נקלטות ומילים נולדות, הן באות בשירים והן מניחות את הדעת. באה העברית ומבטאת, לאט לאט, את מה שתוסס בלב ממילא, ושירי מפנים לשבירות את המקום

שנדרש להן. לא רק התחביר יישר, אלא האדמה תרעד תחת יושביה, והנפש תרעד תחת מתיה. אין עברית עילגת, יש רק חיים משובשים ושירים ערלי שפתיים.

"לפעמים מתפרצת אלי גם איזו מלה פולנית. אינני הבראיסט. אני שונא את ההבראיסט מ, את צאן הקודשים האדוק הזה, אבל אוהב את העברית האבה עזה. העברית איננה סתם לשון. היא רצפת־אש והייתה בה בעבר הסתכלות נפלאה (כמו למשל, הדלקה נופלת והקורבן עולה. 'וכשנפלה דלקה עלתה היא' – מתוך 'הבלדה על מרים המגדלית ובנה הלבן'). אבל היא עדיין אינה עשויה לשמש אדם בן זמננו על כל קמטי חויותיו. אנו קרובים יותר מדי אל שורש הלשון, אל המקורות, ומשום כך השירה העברית (עד לצעירת הצעירות) היא בבחינת חיתוך מתכת. היא אולי אמנותית, אך חסרת גמישות עדיין ומליצית. העברית צריכה עוד לעבור בשיפוד מלובן דרך אוזניהם של כמה וכמה דורות"

ממגילת אש לרצפת אש. בשני המקרים אין הלשון מספקת. בשני המקרים הלשון נודדת אל מחוז חפץ שאין להשיגו. ביאליק כתב ב"איך": "ואני עוד לא ידעתי מי ומה את – / ושמה על־שפתי רעד, / וכרצפת אש בלילות על־משכבי / בערת בלבבי; / ואכה בנדודי ליל, ואשך פרי / ולזכרך כלה בשרי; / וכל־היום בין אותיות הגמרא, / בקרן אור, בדמות עב ברה, / בנצה מתפלותי ובטהר־הרהורי, / בנעים הגיוני ובגדלי־יסורי – / לא־בקשה נפשי פי אס־הגלותך, / רק־אותך, אותך, אותך". רצפת האש היא תשוקה בלתי־פוסקת, שבוערת ללא מושא. ישעיהו הנביא ראה את אלוהים. הוא טוהר מטומאתו על ידי רצפת האש: ואמר או־לי כי־נדמיתי, פי איש טמא־שפתיים אָנכי, ובתוך עס־טמא שפתיים אָנכי ישב. פי את־המלך יהוה צבאות ראו עיני. ויעף אלי אהד מן־השרפים ובדו רצפה. במלקחים לקח מעל המזבח ויגע על־פי ויאמר: הנה נגע זה על־שפתיך וסר עונה וחטאתך תכפר. בעבור ישורון, אין דרך להיטהר מטומאתה של העברית, וגם אין צורך לעשות כן. טהרני העברית הם עדר של מאוהבים עיוורים. המילון האישי של ישורון נכתב כאן, אבל לשונו מכאן ומשם. נישט אהין, נישט אהער. כי אין לשון עברית שאיננה שבורה. גם הארץ הזאת נולדה מן השבירות, מן הפליטות, מן הנמלטים והמגורשים. שירו הראשון של ישורון בעברית, משנת 1937: "בלדה של מרים המגדלית ובנה הלבן", נכתב מעשן, על גבי קופסאות סיגריות, בעברית של לשון־היתוך, שיש בה הוד קדומים ומשלבים שכבר אין דוברים בהם. נדמה שאלימות גלומה בעברית מעיקרא, והיא תבצע פעולות אלימות בעתיד ותעבור "בשיפוד מלובן" באוזניים של הדורות הבאים עד שתתגמש ותתנקה מן המליצות שלה, עד שתהיה פחות חיתוך ופחות מתכת.

"אני שואף לכך ש'נקלקל' את שפתנו במהירות כזאת, שאם יגיע לכאן, למשל, ישעיהו הנביא ויסתובב באלנבי – לא יבין אפילו מלה אחת. אני בהחלט מצדד בתופעה של 'אימוץ' לשונות אחרות. היא לגיטימית בהחלט, כמו תופעת ההשפעה האנגלית בשירה הצעירה. שוב יצעקו ההבראיסטים (בשום אופן לא רצה המגיה לקבל אצלי שורה כמו 'אין מה לדבר'. אבל זה יידיש, טען, ואצלנו במקורות מצוי 'אין צריך לומר'. לך והסבר לו את

ההבדל!) ושוב – כפי שאמרת: אני סבור כי היצירה חייבת להיות חופשית גם מן הלשון. ביידיש אומרים: 'אני חייב לאלוהים רק את הנשמה'. השירה חייבת רק את נשמתה ורק לעצמה."

ישורון מנבא שיר שחופשי מלשונו, שיר שנשמתו אינה תלויה שפה, שאינו מוכפף לסדר הסמלי של השפה. השיר מהגר תמיד מן הלשון. היא לא תכבול אותו. כי בכל שפה יש חסרון, ושברים של כל השפות כולן מייצגים נאמנה את השברים שהשיר נאמן להם: זרות, תצורות שונות של שכחה, כל מה שאבד וכל מה שנאבק להיולד מחדש. ישורון רוצה שפה מקולקלת של יצורי כלאיים, של ערי כלאיים בין גירוש לכיבוש. שפה שתרגיז את המגיהים ואת שומרי הסדר הטוב. שפה שאלף מקורות לה, ואף אחד אינו נעלה על השני. שפה שאין לה שלווה, שפה שעומדת בדרכנו אל השירה הבורחת, הנידחת, הנשכחת, המוטחת, הנלקחת. שפה ללא נחת.